

ЛУБИЛЕЈИ

Др Војислав Миљанић

СТОДВАДЕСЕТОДИШЊИЦА ОСЛОБОЂЕЊА НИКШИЋА ОД ТУРАКА

Осмог септембра ове, 1997. године Никшић је свечано обиљежио 120-годишњицу ослобођења од Турака. То је била прилика да се Никшићани подјете на значајне датуме из славне прошлости.

Пропао је покушај турске војске да координираним нападом на Црну Гору /Крстац, Пиву, Петње брдо, Острошки кланац, просторе између Служа и Даниловграда, Јеловицу и Морачу, у јуну 1877. године разбије и уништи црногорску војску,¹ а потом окупира Црну Гору. Дио проријеђене и изморене турске војске хитао је у Бугарску ради спречавања руског продора док су доста јаке турске снаге остале око Црне Горе. Неки учесници наведених догађаја тврде да је на границама Црне Горе остао 81 батаљон и десет батерија(42. 000 војника и 60 топова)², док поједини сматрају да су те снаге биле нешто мање. То је била прилика да црногорска

¹ Такав назив је примјењиван за црногорско-херцеговачку војску од скупа на Црном Куку 6. јула 1876. године пошто је имала исто устројство и заједничку команду, којом приликом су Херцеговци књаза Николу прогласили за књаза Херцеговине. Видјети: Спиридон Гопчевић: Црногорско-турски рат 1876-1878. Београд, 1963, стр. 51.

² Спиридон Гопчевић, наведено, стр. 243.

војска добије краћи одмор, а потом запосједне одбрамбене положаје према турским утврђењима: у Црмници према Суторману, у Љешанској нахији, Мартинићима, Кучима и код Даниловграда ради спречавања турских упада из Подгорице и Спужа, затим у Васојевићима ради обуздавања тамошњих Турака и да усмјери највећи дио својих снага на опсаду и ослобођење Никшића.³ У опсади Никшића и блокирању праваца од Требиња, Билеће, Гацка и Дробњака учествовало је 29 батаљона, и то 15 црногорских и 14 херцеговачких. Из Црне Горе учествовали су следећи батаљони: Његушко-цетињски, Цуцко-ћеклићки, Чевско-бјелички, Цеклински, Пјешивачки, Команско-загарачки, Пиперски, Граховско-удински, Дробњачко-ускочки, Жупско-луковски, Павковићко-вражегрмски, Мартинићко-брајовићки, Љуботињско-добрско-грађански, Ровачки и Горњоморачки. Из Херцеговине учествовали су: Рудинско-трепачки, Жупско-пивски, Горњогатачки, Доњогатачки, Горњоневесињски, Доњоневесињски, Завођски, Дабарски, Опутнорудински, Језеро-шарански, Бањско-рудински, Планинопивски, Зубачко-крушевачки и Шума требињска.⁴ Војска је имала јединствену команду и била је наоружана острагушама са по 100 метака. Артиљерија је била под командом војводе Маша Врбице, а састојала се од три батерије малих топова за обављање постављеног задатка. Артиљерију су чиниле: једна брдска батерија, добијена на поклон од кнеза Михаила, чији су се топови пунили спреда; једна батерија малих острагуша, купљена на Крфу и два топа заплијењена на Медуну.⁵

Као што се види, већина црногорске војске и артиљерије била је усмјерена на Никшић и имала за циљ ослобођење Никшића и стварање услова за операције према Херцеговини. Никшић је имао велики привредни и стратегијски значај за Црну Гору. Налазио се на средишњем дијелу удолине која се протеже од Скадарског језера преко Зетске долине и Никшићког поља до Гацка и Невесиња. Никшићко поље захвата површину од преко 66 км² плодног земљишта. Поље је окружено високим планинама. Неке од њих прелазе и 2.000 метара и захватају доста пространу површину површине од око 800 км². Осим тога, гравитационо подручје града Никшића захвата простор од око 5.000 км² полазећи од горњег тока ријеке Мораче, долином Таре, Гатачким пољем, горњим током Требишњице, захватајући Грахово, врх Орјена, дио Катунског крша, Пјешиваца и

³ Исто, стр. 242.

⁴ Вељко Шакотић: Никшић /Оногшт/ у отпорима и борбама 1597-1877, Никшић, 1983, стр. 280. Војислав Миљанић: Никшићка Дуга у склопу општих борби за слободу /рукопис/, стр. 151.

⁵ Гавро Вуковић: Мемоари, Цетиње-Титоград, 1985. стр. 397.

Бјелопавлића.⁶ С обзиром на природне карактеристике и богатство Никшићког поља и његовог ужег и ширег гравитационог подручја, крај је имао огроман привредни и политички значај. У њему су се укрштали путеви са разних страна: од Скадра и Подгорице, рисна и Дубровника, Мостара и Невесиња, Фоче и Пљеваља. У Никшићком пољу подигнуто је градско насеље, а било је изграђено и више мостова преко Зете и њених притока.⁷ Око краја и насеља у њему, преотимали су се Римљани, Готи, Византијци, Словени, Турци, Нијемци и други. Сви су они прво рушили, а потом градили, док је градско насеље, зависно од времена, мијењало називе: Андерва или Андерба, Анагастум, па Оногошт и најзад Никшић. Насеље је било средиште разних војсковођа, а и пријестоница или љетниковац појединих краљева или царева.⁸ Устаљена пракса није мимоишла Оногошт /Никшић/ ни у средњем вијеку. У њему су се смјењивали Немањићи, Војиновићи и Алтомановићи, босански бан Твртко, па Сандаљ Хранић и Херцег Стјепан, док га најзад 1465. године нијесу освојили Турци.⁹

Турци су Оногошт /Никшић/ под својом влашћу држали 412 година, али су га населили тек почетком 18. вијека. Од пада Никшића под Турке до његовог насељавања никада није било правог мира, јер је читав крај био познат по честим устанцима и непрекидним борбама. Из никшићког краја чете су крстариле по Босни и Херцеговини, долазиле и до Сарајева. У Никшићу је преко сто година (током 17. и 18. вијека) била столица епископије петровске или источнохерцеговачке. Она је обухватала широко подручје и имала огроман утицај на православно становништво. У познатом манастиру у Попима, а касније у Острогу дјеловао је двадесетак година св. Василије Острошки, као митрополит источнохерцеговачке епископије.¹⁰ Честе буне и устанци присилили су Турке да почетком 18. вијека изграде и населе Оногошт /Никшић/. Тада се најчешће звао турски Никшић или краће Никшић. Како је Никшић брзо претворен у велики и утврђени град, који је крајем 18. вијека могао врло брзо ангажовати до 1.200 брзих коњаника,¹¹ па је чинио незамјенљиву карику на овим просторима, чиме је с правом називан "кључаоницом Херцеговине". Околна бунтовна племена се нијесу мирила са губитком Никшићког поља

⁶ Др Бранко Радојичић: Никшићки крај, Никшић, 1982, стр. 9.

⁷ Петар Шобајић, н. дј. стр. 26.

⁸ Исто, стр. 25.

⁹ Исто, стр. 28.

¹⁰ Божо Ђ. Михаиловић: Манастир Острог, Цетиње, 1965. године, стр. 16.

¹¹ Казивање старих Требјешана, приредио Бранко Павићевић, Никшић, 1973. године, стр. 11.

и оклних пашњака, па су самостално, а често и уз помоћ Црногораца нападали турске харачлије, преотимали робље и светили се за зулуме турске. Било је више организованих напада на Никшић. Међу њима је и неуспјели напад Црногораца, Руса и побуњених племена 1807. године. Борбе су настављене и касније, истина с различитим интензитетом. Цвијић је с правом рекао: "Никшић је казан у коме је непрекидно кључало.". Најзад је дошло вријеме да се и тај "казан" ослободи с обзиром на то да је након разграничења с Турском 1859. године скоро читава околина Никшића, изузев пролаза кроз Дугу, припала Црној Гори.

Постоје описи Никшића из времена ослобођења од Турака. Ти описи из пера појединих учесника или каснијих истраживача реална су слика Никшића из тог времена.¹² Из описа се види да се Никшић састојао из два дијела - града и вароши. Град се дијелио на горњи и доњи. Горњи град чинила је тврђава /цитадела/ подинута на гребену стрмовите и стјеновите главице дужине 214 и ширине око 30 метара. Гребен се уздиже изнад равни поља 20-25 метара. Тврђава је била опасана зидом чија је дебљина на истуреним мјестима достигала и до 1,60 метара, а висина 4 метра, а негдје и више. На њеном јужном крилу налазила се петоугаона троспратна кула Небојша, која је бранила прилазе граду с јужне стране. У њој се налазио подрум за смјештај муниције. На сјеверном дијелу града налазила се нижа, осмоугаона кула. У средини града биле су двије топчане квадратног облика са страницом дужине пет метара. Поред топчана налазио се дубок подрум озидан на свод, а служио је као магацин за намирнице. У тврђави су биле и двије зграде. У једној је становао диздар, у другој градска стража. Према Попима, у западном дијелу зида, налазила се кула са подрумом. Подрум је био без врата и прозора. У подрум су помоћу ужади спуштани сужњи. Иза осмоугаоне куле, према сјеверу, налазила се артиљеријска платформа на коју се могло смјестити до 14 топова са могућношћу употребе према свим правцима. Према јужном и источном дијелу тврђаве, постојале су мање топчане које су се такође могле користити према одговарајућим правцима.

Доњи град је чинио цјелину са горњим. Био је четвороугаоног облика. Са три остале стране био је опасан тврдим зидовима. Источни дио, дужине 104 метра, завршавао се Просеном кулом на југу и осмоугаоном Осом кулом према сјеверу. У овој кули налазио се бунар и жрвањ који је окретао коњ. На средини источног зида налазила се кула звана Велика капија. Остала два зида - јужни, дужине 66, и сјеверни (86 метара) са наведеним зидом, кулама, као и зидом горњег дијела града

¹² Артур Еванс: Илирска писма, Сарајево, 1967, стр 145; Сайервалдов дневник, припремио Мило Вукчевић, Београд, 1931. стр. 41; Спиридон Гопчевић, н. дј. стр. 74; Вељко Шакотић, н. дј. стр. 265.

чинилу су цјелину за пјешадијску одбрану. По зидовима доњег дијела града, могли кретати војници. Дуж зидова биле су изграђене пушкарнице ради одбране, мада су се зидови, према писању очевидца, налазили у доста лошем стању. Око бедема су се налазили дубоки копови.

Доњи град је попречним зидом био подијељен на сјеверни, који је био већи, и јужни, мањи дио. Сјеверни дио звао се Стари град и у њему се налазило 18 најстаријих кућа у граду. Куће су биле натрпане, па је улицицом између њих једва могао проћи натоварен коњ. У јужном дијелу Доњег града становао је командант града. У њему је била болница и магацин за резервну храну.

Варош се наслањала на град, гдје су била и најгушћа насеља, а потом се ширила пољем. Куће су грађене у групама по братствима, зване махале. Било је осам махала. Зидане су од камена, а покриване сламом или ћерамидом. Прозори су били мали, претежно са гвозденим решеткама. Бегови Мушовићи живјели су у Попима, у некадашњим зградама митрополије, прилагођеним за становање. Мушовићи су подигли и неколико нових зграда, а у близини њих се налазило и 5-6 кућа Диздаревића. Наводи се да је Никшић прије ослобођења имао око 450 комова, од којих 40 хришћанских. Никшићки муслимани, често називани "грађани", насељавали су поједина мјеста у Никшићком пољу, а касније и нека села даље. Користили су богате пашњаке на Крнову, Рудинама, Голији и другим мјестима. У граду је било и око 50 дућана са разном робом, неколико занатлијских радњи и кафана.

Никшић је имао и своја спољашња утврђења. Изграђено је више стрељачких ровова, кула и разних утврђења на мјестима подесним за одбрану. Једно такво утврђење са кулом Чађалицом налазило се на истоименом стрмом и кршевитом брежуљку јужно од града. Утврђење је било доста неприступачно, доминирало знатним дијелом Никшићког поља. Око куле дебелих зидова изграђени су шанчеви са прокопом између њих и куле. Пролаз је био заштићен дебелим даскама, па се слободно могло кретати око куле.¹³ Кулу је чувала знатна посада са четири изолучена топа од по 12 фунти. Источно од града, на Петровој главици и Требјеси налазили су се стрељачки ровови и неколико мањих кула између њих и града. Према Бистрици се налазила јако утврђена земљана табија звана Хасан-Џидин гроб. Сјеверно од града, код моста на ријечи Зети налазила се кула са јачом посадом и кула између ње и града. Према југозападу, испред зграда Мушовића, а на брежуљцима изнад Попа, налазили су се шанчеви Мушовића. Недалеко од њих био је утврђени вис Кобиљача. На

¹³ Гавро Вуковић, н. дј. стр. 399.

њему је била чувена кула Шејтан-табија /Ђавоље утврђење/. Утврђење је бранила већа посада са два топа. Поред наведених утврђења, налазила су се и бројна мања или већа. За одбрану служиле су и многе стамбене зграде.

Није била запостављена ни шира одбрана Никшића. Постојала су утврђења у Озринићима, код Сланог, у Горњем пољу и Дуги. Утврђење у Озринићима је заузето и срушено у јуну 1877. године, док су се остала могла заузети само уз помоћ артиљерије. Тврђава Клачина код Сланог изграђена је од камена и ограђена јаким зидом. У близини је имала и једну блокхаузу, а осигуравала их је знатна постаја. У Горњем пољу су се налазила три утврђења /Растовац, Вир и Видрован/. Њих је бранила постаја од сто војника. Уз Дугу се налазило неколико јаких утврђења изграђених после рата 1862. године. Утврђења су грађена под заповједништвом Мустај-паше, који је искоришћавао рају, а немилице трошио новац у друге сврхе тако, па није довршио тврђаву на Крсцу. Он се отровао када је требао да поднесе рачуне Порти.¹⁴ Довршена су три утврђења: Просјека, Ноздра и Злоступ, а изграђена су на међусобном растојању од око два сата хода. Утврђење на Ноздрима било је највеће /око 80 метара дужине и 15 ширине/, док су утврђења на Пресеци и Злоступу била мања. Утврђења су зидана од тесаног камена и покривана плочама.¹⁵ Поред утврђења, Турци су подизали велике цистерне за воду. Цистерна на Ноздрима била је "право ремек-дјело ондашње архитектуре".¹⁶ Дужина волта цистерне била је 40 метара, ширина 15, висина 10 метара. Пошто је растојање између утврђења било доста велико, Турци су између њих на скоро свака два километра изградили куле блокхаузе. У њима је било по десетак војника са заповједником. Блокхаузе су претежно биле изграђене од дрвета. Било их је двадесетак између Гацка и Никшића. Дуга је била обрасла густом шумом. Шума је исјечена дужином читавог пута да се хајдучке чете не би могле неопажено кретати.

Никшић са утврђењима око града бранило је око 2.000 војника.¹⁷ Поједини аутори, међу њима Спиридон Гопчевић, приказују знатно веће редовне снаге око 3.200 војника и 21 топ.¹⁸ Поред редовне војске, било је ангажовано и око 600 муслимана - грађана, који су представљали

¹⁴ "Невесиње", 26/1898. године.

¹⁵ Касније је на Пресеци преуређена унутрашњост тврђаве и прилагођена за боравак књаза Николе приликом доласка у лов. Књаз је крајем 19. вијека тврђаву са ловиштем поклонно баварском кнезу када је посјетио Црну Гору и Пресеку. "Невесиње", 26/1898.

¹⁶ Обрад Вишњић: Голија и Голијани, Требиње, 1987, стр. 42.

¹⁷ Вељко Шакотић, н. дј. стр. 271.

¹⁸ Спиридон Гопчевић, н. дј. стр. 248.

најодлучнији дио бранилаца Никшића, јер су, поред града, бранили своје породице и имовину. У току Сулејман-пашина пролаза кроз Никшић, у јуну исте године, замијењене су постаје, а град снабдијевен храном и муницијом за дуже вријеме. Заповједништво над Никшићем је и даље повјерено миралају Скендер-бегу, рођеном Мађару, емигранту из 1848. године, који је промијенио вјеру и идеју, посветио се војничком позиву и због освједочених заслуга у армији којој је служио доспио до генералског чина. Браниоци Никшића такође су имали добро наоружање. Имали су и двадесетак топова различитих калибара.

Након обављење смотре батаљона у Сливљу почетком треће декаде јула 1877. године, извршен је распоред и војска упућена на одредишта. Војвода Петар Вукотић је са неколико батаљона упућен према Уздомиру и Горњем пољу ради заузимања тамошњих утврђења. Војвода Илија Пламенац је са пет батаљона одређен да заузме дио Студеначких главила према кућама бегова Мушовића. Војвода Врбица је са неколико батаљона имао задатак да заузме Требјешку главицу ради постављања артиљерије. Истовремено је упућено неколико батаљона ради затварања праваца од Требиња, Билеће, Гацка и Дробњака. Војвода Вукотић је са војском напао куле у Горњем пољу. Након краћег отпора куле су биле заузете и срушене. У кулама је заробљена постаја од 106 војника, а заплијењена је и цјелокупна опрема. Посада куле Клачина је без борбе побјегла у град, али је претходно запалила утврђење. Војска војводе Вукотића је 26. јула заузела кулу на Дуклу, чиме је почела опсада Никшића са сјеверне стране. Војвода Пламенац са својим батаљонима заузео је предвиђени дио Студеначких главица и избио пред главне турске шанчеве према Попима, а војвода Врбица Требјешку главицу. На тај начин је опсада града била извршена за кратко вријеме. Уз то, и црногорска артиљерија је прије 26. јула била на Требјешкој главици и припремљена за напад на Никшић. Од артиљерије се очекивало много, што она, због мале разорне моћи, није оправдала. Првобитно су тучени разни објекти у граду, па се касније паљба преусмјерила на поједине објекте. Турци су одговарали истом мјером и на сваку испалјену гранату одговарали гранатом из својих топова. Бомбардовање није дало очекиване резултате, али је у граду изазвало пометњу, панику и страх. Бринула их је мисао о паду утврђења око града у црногорске руке. Црногорци су предузимали и друге мјере за узнемиравања грађана, затварали, на примјер, изворе воде и слично. Да би се одржао морал бранилаца и становништва, измишљане су приче, пласиране лажи, као, на примјер, да су побијени заробљеници из Горњег

поља. О томе су писале и турске новине и преносиле лажне вијести о покретима турске војске према Никшићу.¹⁹

Осим артиљеријског двобоја и мањих чарки око Никшића није било правих борби. Црногорци нијесу били навикнути на овакав начин ратовања, па су негодовали и свакодневно захтијевали да се Никшић заузме јуришом. Уз војску је стајао и већи број ратоборних главара. Они су кришом подстицали војску да истраје у својим захтјевима. Неугасива жеља да се Никшић што прије ослободи спутавала је трезвено размишљање и помисао на велике жртве. Непрекидно су, иако без основа, упоређивали постојећи начин ратовања са окршајима које су водили на теренима Дуге, Бањана, у Пиви, Острошком кланцу и на сличним мјестима, гдје су познавали сваки камен и без тешкоћа прескакали јаруге, избјегавали провалије, бирали најпогодније стазе и без много напора престизали Турке за које је такав терен био погубан.

Но, војска је била нестрпљива. Налазећи се у сасвим другим околностима - у пољу, надомак града, данима на истом мјесту, под великом августовском жегом, расположења бораца се нагло мијењало, па су захтијевали да се град заузме без обзира на жртве. Књаз Никола је трезвеније размишљао и није хтио да изгуби војску на такав начин. Он је одуговлачио и заузимање Чађалице, а када је био принуђен да то одобри, морао је изрећи строге казне оним који су без одобрења заузели и неке напуштене шанчеве,²⁰ како војска без питања не би пошла на град. Вјероватно је као плод таквог незадовољства и насталих интрига улиједио и књажев излив гњева према попу Милу Јововићу, што је овог познатог црногорског јунака због незаслуженог пријекора одвело у смрт.²¹ Да би запослио војске, захтијевао је да се раде грудобрани у виду покретних кола са дебелим даскама, а у недостатку материјала и бале од прућа. Изграђен је и велики број стуба ради пењања на градске зидине. Припремање покретних грудобрана, стиба и других средстава рађено је по књажевом наређењу како би се забављала војска и одржао потребан морал и дисциплина док не стигну руски опсадни топови, а у, случају напада на град

¹⁹ У сузбијању неистина и настојању да се прикаже право стање нарочито се истицао енглески истраживач Артур Еванс.

²⁰ Привремено су били смијењени командир Пјешивачког батаљна поп Ђока и Загарачког поп Симо. Видјети: Гавро Вуковић, наведено, стр. 412.

²¹ Поп Мило Јововић је након сукоба са књазом, пошао до првих турских шанчева и позвао да му Скендер-бег или неки од гласовитијих главара изађу на двобој. Његов захтјев није испуњен, већ га је стража убила на заустављеном мјесту. Видјети: Гавро Вуковић, н. дј. стр. 404; Марко Вујачић, Знаменити црногорски и херцеговачки јунаци, књига ИИИ, Титоград, 1990. год. стр. 110.

или поједине шанчеве смањило број жртава. Најзад су 19. августа грчким бродовима довезеи руски опсадни топови,²² који су ноћу 20/21. августа искрцани код Петровца, гдје су их прихватили црмнички батаљони и уз помоћ Паштровића пренијели до Вира. Од Вира су лађама топови превезени покрај турских утврђења до Ријеке. Од Ријеке до Сушице топове су носиле Љешњани, а одатле до Сливља херцеговачки батаљони. О мукама оних који су носили топове беспућем преко црногорских крша довољно говори апел Гавра Вуковића: "Потомство хоће ли се икад сјетити тих жељезних мука црногорских мученика у свему од вазда."²³ Поред свих напора, у Никшић су стигла два руска опадна топа са одговарајућим бројем граната, док су преостала два остављена одреду према Подгорици и Жабљаку.²⁴

Прије употребе руских топова књаз је о намјери обавијестио Скендер-бега и захтијевао да преда град да грађани не гину узалуд.²⁵ Са захтјевом за предају града књаз је понудио и часне услове за предају. Но, књажев предлог није прихваћен, јер је очекивана помоћ од стране турских снага из граничних области. За вријеме опсаде Никшића учестали су напади из Подгорице и Спужа према Фармацима, Кучима, Кокотима, Зети, Дољанима, Берима и другим мјестима.²⁶ Турци са Сутормана нападали су поједина црмничка села. Ове су акције вршене плански да би се ангажовала што већа црногорска војска и ослабила опсада Никшића. Такође су вршени покрети турске војске из Гацка, али без нарочитог успјеха. Највећа опасност је био Хафиз Ахмед-паша, који је са 18 батаљона и толико топова крајем августа прешао мост на Тари код Мојковца, попалио нека села на Сињајевини и стигао до Језера. На Језерима се водила оштра вишедневна борба. Црногорци су успјели да средином септембра разбију и протјерају преко Таре турску војску. Турци су имали 3.000 мртвих и рањених, изгубили три топа, око 2.000 пушака и девет застава. Црногорска војска своју побједу платила је преко 400 мртвих и рањених.²⁷

²² Спиридон Гопчевић, н. дј. стр. 259.

²³ Гавро Вуковић, Мемоари, стр. 418.

²⁴ Спиридон Гопчевић, н. дј. стр. 260.

²⁵ Војвода Гавро Вуковић, н. дј. стр. 418.

²⁶ Краљ Никола, Мемоари, стр. 469.

²⁷ Др Обрен Благојевић: ПИВА, Београд, 1971, стр. 279. Спиридон Гопчевић, н. дј. стр. 271. Наводи да су турски губици износили око 2.000 мртвих и рањених, док су црногорски губици били око 300 мртвих и рањених.

Трећег септембра у 16 часова почео је топовски напад. О нападу налазимо податке у записима војводе Гавра Вуковића: "Грмљавина топова и граната претвори се у једноставну жеку и праску, да се није могло знати откуд пуца и гдје гранате прскавају. Бијели дим покри град, шанчеве и сву околину града. Величанствености тог призпра тако импоноваша да се скоро заборављаше трагична страна његова, да убија и руши."²⁸ Након одређеног времена обустављена је палба да би се испробали руски топови, којима је до темеља срушена кула звана Хасан-Џидин гроб. Учинак артиљерије, нарочито руских топова, присилило је Скендер-бега да затражи преговоре. Књаз је лијепо примио представнике Никшића и поновио раније услове предаје. Представници Никшића су настојали да добију у времену и пролонгирају се преговори, мада је књаз био неумољив, јер се плашио да би Турцима могла стићи помоћ. Како уговорено вријеме од 24 сата није дало очекивани одговор, то је црногорска војска ступила у акцију. Уз артиљеријску подршку, 6. септембра су заузети шанчеви на Петровој главици и једна кула у Рудом пољу, док су у току ноћи заузети преостали дијелови Студеначких главица чиме су били освојени сви шанчеви испред града.

С обзиром на расположење које је владало код црногорске војске у погледу заузимања града јуришем, присилило је књазу да одобри такав поступак. Дирљив је и говор којим се књаз обратио једном броју окупљених батаљона прије одласка на предвиђене положаје.²⁹ У граду је владало хаотично стање. То је присилило Скендер-бега да 8. септембра 1877. године нареди да се истакне бијели барјак и да са парламентарцима пође код књазу пред којим је положио сабљу и изговорио сљедеће ријечи: "Предајем град, топове и све друго царско, што је под мојом командом било, али не одговарам за Никшиће, који су изгубили свијест, те не знају шта раде."³⁰ Књаз је лијепо примио Скендер-бега, одао му признање за јуначко држање и вратио му сабљу, након чега су утврђени услови предаје:

"Чл. 1. Никшићки гарнизон предаје се безусловно и без икакве резерве у руке црногорског књазу Николе.

Чл. 2. Цијенећи велику показану храброст гарнизона током опсаде, његово височанство је вољно да допусти гарнизону да се, послје дефиловања испред црногорске војске и спуштања својих застава, повуче ка Гацку, задржавајући своје оружје.

²⁸ Гавро Вуковић, н. дј. стр. 419.

²⁹ Гавро Вуковић, н. дј. стр. 425.

³⁰ Исто, стр. 427.

Чл. 3. Сви топови, слагалишта и сва ратна муниција у Никшићу биће предати књажевим официрима.

Чл. 4. Свим становницима Никшића који одлуче да остану под књажевом владом биће остављено и загарантовано посједовање земље, кућа, других добара и стоке; они ће учивати слободу вјероисповести, као и све друге привилегије и права Црногораца рођених у Кнежевини, а с друге стране, онима који се одлуче за одлазак из Никшића биће дозвољена несметан одлазак и омогућиће им се да понесу сва своја покретна добра и, даље, до утврђеног датума ће их пратити војна црногорска стража до оних места на граници гдје желе да емигрирају."³¹

Након потписивања услова предаје, војвода Пламенац је са четири батаљпна ушао у Никшић и заузео најважније тачке града како не би дошло до каквих испада. Црногорској војсци је строго наређено да не дирају грађане нити да им наносе какву штету или увреду. Потом се миралај Скендер-бег вратио у град, савјетовао грађане да се покоре књазу и на челу својих јединица изишао из града, продефилао испред постројених црногорских батаљона и упутио се у Горње Поље. Идућег дана испраћен је до границе. Грађани су у својим махалама са чуђењем посматрали како Црногорци мирно иду градом и не чине никаква насиља. Поред тога, они су уз посредство војводе Пламенца, одлазили у групама књазу Николи и с њим пријатељски разговарали. Такав поступак је изненадио, поред грађана, и све стране посматраче. Они нијесу могли схватити такву црногорску хуманост.

Након успостављања рада и подизања црногорске заставе, књаз је свечано ушао у град, али је раније обавијестио свијет о паду Никшића. Такође је обавијестио књегињу Милену и Цетићане:

"На бијелом Оногошту заставе се моја вије,

А Пламенац војевода под њом рујно вино пије.

Око њега барјактари загракташе ка орлови,

А Никшићи сјетни, тужни, сад су мени сви робови!³²

³¹ Артур Еванс, Илirsка писма, стр. 133.

³² Краљ Никола: Мемоари, стр. 466. У Мемоарима се наводи да је књаз Никола "с коња" издиктирао такву депешу књагињи, док Гавро Вуковић, н. дј. стр. 429. цитира само прва два стиха, што није риједак случај и код других аутора. Друга два стиха су вјероватно намјерно изостављана, нарочито други дио четвртог, из разлога што нијесу одражавали однос књаза Николе према пораженима - војску је испратио са оружјем, а становништву обећао иста права као и Црногорцима.

Послије обављене свечаности, књаз је наименовао војводу Илију Пламенца за привременог команданта града и ставио му на располагање Његушко-цетињски батаљон, који је за кратко вријеме успоставио беспријекорни ред. Већина становника Никшића³³ је пошла у Босну, мањи број у Албанију, док је свега око 600 становника-претежно хришћана остало у Никшићу. Болесни и рањени војници су одмах смјештени под црногорски шатор, гдје су их прихватили руски љекари, док је осталим грађанима пружена одговарајућа помоћ упркос којекаквим причама које су лансирале поједине новине у циљу спречавања предаје других градова.³⁴

Иако је Никшић био у опсади 47 дана, губици нијесу били велики ни на једној страни. Црногорски губици у свим овим операцијама укључујући и Билећу, Дугу и тврђаве у Пиви, износили су 56 погинулих и око 150 рањених,³⁵ док су турски губици били нешто већи.³⁶ Црногорци су дошли до знатног плијена и што је најзначајније, освојили најважнију стратегијску тачку у Херцеговини са богатим Никшићким пољем, житницом Црне Горе. С правом се, говорило да је површина обрадиве земље и пашњака изједначена са свим обрадивим земљиштем у Црној Гори.

Пад Никшића је имао великог одјека у свијету. Нарочито се радовала руска војска под Плијевном, која се налазила у сличном положају. Руски цар је одушевљено честитао књазу, а царица књегињи Милени. Честитке су стизале са свих страна, па и од представника Аустрије, мада је њихова честитка била више куртоазног карактера него што је одражавала истинско расположење бечког двора. Стигао је телеграм народних посланика са Сабора хрватског у коме се изражавала радост због сјајних црногорских побједа против непријатеља хришћанства.³⁷ Насупрот њима, вијест о паду Никшића примљена је у Турској са великом жалашћу, а нарочито у граничним покрајинама. У Босни и Херцеговини је настала пометња. Свакодневно су се умножавали разни коментари и оптужбе. Смијењен је и Салих Зеки-паша, командант Херцеговачке дивизије, којег је привремено замијенио Скендер-бег.³⁸ Страх је нарочто захватио херцеговачке муслимане иако су имали чврсте гаранције аустријског конзула из Требиња да ће их Аустрија узети у заштиту.

³³ Никшић је прије ослобођења имао око 3.800 становника.

³⁴ Артур Еванс, н. дј. стр. 143.

³⁵ Вељко Шакотић, н. дј. стр. 309. с позивом на Максима Шобајића.

³⁶ Спиридон Гопчевић, н. дј. стр. 261, наводи да су Турци имали 300 мртвих и 100 рањених.

³⁷ Краљ Никола, Мемоари, стр. 467.

³⁸ Вељко Шакотић, н. дј. стр. 314.

Иако је ослобођење Никшића изазвало велико одушевљење код Црногораца, за славље није било времена. Војска је убрзо стављена у приправност и упућена према Билећи, мада су многи претпостављали да ће поћи на Језера против Хафиз-паше. Са дијелом војске према Билећи пошао је и књаз Никола. Црногорска војска је 17. септембра, након дводневног напада ушла у Билећу. У Билећи је заробљено 420 војника и шест официра. Они су под оружјем испраћени у Требиње. Истовремено је заплијењена једна батерија Крупових топова и велика количина хране и другог материјала.³⁹ Заузимањем Билеће отворен је пут према Требињу и осталим градовима Херцеговине. Но, овдје је улиједила интервенција Аустрије достављена преко Темела: "Молим вас да се првом приликом користите умолити Кнеза да се строго држи у границама на које смо ми пристали."⁴⁰ Књаз је био свјестан чињенице да је свако даље ангажовање у Херцеговини ван демаркационе линије узалудан посао, па је с војском пошао преко Плане на Крстац. Док се књаз с војском налазио код Билеће, војвода Вукотић је са једном бригадом ослобађао тврђаве на Дуги. Прво је заузета Пресјека, затим Хоцина пољана, Ноздра и најзад Злоступ. Тврђаве су се, послје краћег бомбардовања, предавале без ичијег отпора, јер су знале да им је сваки отпор узалудан. Турски војници из утврђења на Дуги су испраћени до границе, а плијен претјеран у Никшић. Војвода Вукотић је захтијевао да се заузме Гацко, али то књаз није дозволио, већ га је упутио према Горанску, које се послје дводневног отпора предало. У Горанску је заробљено 529 војника и 17 официра. Заплијењена су и четири топа и велика количина муниције и другог.⁴¹ Потом је заузета и блокхауза на Црквицама, чиме је 26. септембра 1877. године и Пива била ослобођена. Војвода Вукотић је иако задатак да послје Пиве ослободи Колашин и Беране, а потом настави кроз Новопазарски Санџак ради спајања са Србијом, али је и ту намјеру спријечила Аустрија.⁴² Аустрија је, сходно својој злоби, упућивала књаза према Спужу и Подгорици у нади да тамо неће успјети, да ће сатријети војску. Но, књаз није био наиван, још мање је послушан, па жеље Аустрије нијесу остварене.

Ослобођење Никшића и соталих мјеста изненадило је све европске силе. Оне су најзад схватили да Црногорци имају регуларну и дисциплиновану војску, а не хајдучке банде које на препад убијају

³⁹ Артур Еванс, н. дј. стр. 150.

⁴⁰ Др Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија 1814-94. Београд, 1924, стр. 420. Књаз Никола, н. дј. с. 472.

⁴¹ Др Обрен Благојевић, Пива, стр. 280.

⁴² Краљ Никола, Мемоари, стр. 473; Педесет година на пријестолу Црне Горе 1860-1910, Цетиње, 1910, с. 30.

противнике. Увјерише се да Црногорци знају ратовати иако многи од њих нијесу изучили војне школе. Убиједише се да Црногорци знају заузимати и утврђене градове. Оно што их је највише изненадило била је црногорска хуманост на дјелу. Очекивали су да ће Црногорци само убијати и сјећи турске главе. По уласку у Никшић никог нијесу убили, посјекли иако су црногорским главама дуго кићена сва истакнута мјеста у граду. Иако су имали разлога, Црногорци су савладали нагомилани унутрашњи бијес и жељу за осветом, дату ријеч нијесу погазили. Збрињавали су рањене и болесне турске војнике и чували противничке куће боље него властите, Прикупљали су коње и намирнице ради испраћаја грађана до границе, радећи то својски као да су им ближи род.

Наведени поступци допринијели су угледу Црне Горе и Црногораца. Њихове врлине тек тада су многи упознали. Однос према пораженима, какав су тада исказали Црногорци, ни данас не поштују многи народи цивилизоване Европе. И поред вербалног признања Црногорцима, велике силе су Херцеговину, изузев Никшића и његовог ужег гравитационог подручја, одвојили од Црне Горе, додијиле новом, ништа бољем поробљивачу. Немилосрдана дипломатија није узела у обзир истородност становништва, истовјетност начина живота, заједнички језик, вјеру, културу и обичје, а изнад свега изражену вољу и заједнички проливену крв за јединствену Црну Гору и Херцеговину. Није помогло ни сазнање да је Херцеговина са црногорском војском сјединила својих 16 батаљона храбрих ратника-од којих је преко 700 уградило кости⁴³ и својом крвљу цементирало темеље црногорско-херцеговачког пријатељства.

⁴³ Споменница о херцеговачком устанку 1875. године, Београд, 1828. године - преглед губитака приказан је по батаљонима. Мирко С. Радојичић, Херцеговина 1875-78, Цетиње, 1861. године.

Др Войислав Миљанич

120-ЛЕТИЕ ОСВОБОЖДЕНИЯ НИКШИЧА

Никшич 8. октября 1877. года освобождён от Турок. Черногорская войска, в составе которой было и 16 батаьонов из Герцеговины, была расположена так что меньшая часть оставлена против турецких граничных крепостей, хотя большинство войск с артиллерией направлен на окружение Никшича и обеспечения подхода со стороны Требиня, Билечи, Гацка и Дроньяка с войском к Никшичу пошла и главная команда с князем Николаем. Окружение Никшича началось 22. июля с одновременным закрытием всех подходов. Скорой акцией заняты крепости которые защищали внешнюю часть города ёрастовац, Вир, Видрован, Клачину у Сланого, Дукло на Зете, Требещкую головку и часть Студеначког холмаё так что быстро перешли на окружение центра города. Черногорская артиллерия уже 27. июля начала бомбардировку Никшича.

Координирование попытки турецких войск с разных сторон - от Сутормана, Подгорицы и Служа, Требиня и Гацка, но и Новибазарского Санджака помочь Никшичу оказались безуспешными. Стычки около Никшича продолжались до начала сентября и доставления русских пушек, когда энергичным соучествованием всех военных частей Никшич сдался.

Освобождение Никшича и других крепостей удивило всех европейских стран. Только тогда они поняли что черногорцы имеют регулярную и дисциплинированную войску, которая умеет вести войну, уже и города захватывать. То что больше всего удивило был показанный гуманизм хотя мстительную ярость не излили на на кого-либо, но своих вековых врагов с лёгким вооружением провели до границы, обеспечив больных и раненных, а остальным гражданам дали возможность переселиться куда хотя или остаться в Никшич и там жить со всем правами как и другие черногорцы.